

12. Кланца О.П., Кланца П.А. Турбота про здоров'я трудящих у перші роки радянської влади на Поділлі //Тези доповідей 5 Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1987.
13. Отчет Подольского Губернского Исполнительного Комитета за 1923 год к 4-му Губернскому съезду Советов Рабочих, Крестьянских и Красноармейских Депутатов. – Винница, 1924.
14. Мерков В. Нарис санітарного стану сучасного Поділля. За таблицями та схемою санітарно-статистичного дослідження. – Вінниця, 1929.
15. ДАВО. – Ф.955. – Оп.5. – Спр.4.
16. Отчет Подольского Губернского Исполнительного Комитета за 1923 год к 4-му Губернскому съезду Советов Рабочих, Крестьянских и Красноармейских Депутатов. – Винница, 1924.

П.С. Григорчук, Н.П. Кузьминец СТАНОВЛЕНИЕ СИСТЕМЫ ОХРАНЫ ЗДОРОВЬЯ В ПОДОЛЬСКОЙ ГУБЕРНИИ В НАЧАЛЕ 1920-Х ГГ.

В статье рассмотрено состояние охраны здоровья в Подольской губернии в начале 1920-х годов, освещено особенности формирования системы медицинских учреждений, исследовано масштабы и результаты деятельности аппарата охраны здоровья и медицинских учреждений по ликвидации эпидемий и социальных болезней в регионе.

Ключевые слова: Подолье, медицина, эпидемии, больницы, санатории, охматдет.

P.S.Grigorchuk, N.P. Kuzminets THE FORMATION OF THE HEALTH SYSTEM IN PODILIA PROVINCE AT THE BEGINNING OF 1920 – S

The article deals with the state of the health service system in Podilia province at the beginning of 1920-s. The specialities of the formation of medical institutions are revealed. The dimensions and the consequences of the activity of the health service staff and medical institutions concerning the liquidation of epidemics and social diseases in the region are investigated.

Key words: Podilia, medicine, epidemics, hospitals, sanatoriums, mothers and children service, crèches.

УДК 94(477) «1921/1929»

О.А. Мельничук

ОРГАНІЗАЦІЯ ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ НА ПОДІЛЛІ У 1920-Х РР.

В статті висвітлюються умови запровадження пенсійного страхування в УСРР та аналізується діяльність страхових органів Поділля з обслуговування пенсіонерів.

Ключові слова: застраховані, пенсіонери, пенсійне страхування, страхові органи.

Невід'ємною складовою реформування пенсійної системи в Україні є запровадження загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Важливим завданням при розробці та вдосконаленні чинного законодавства у даній сфері є вивчення не лише зарубіжного, але й вітчизняного досвіду в історичній ретроспективі.

Зважаючи на це, метою пропонованої статті є висвітлення організації пенсійного страхування в УСРР у 20-х рр. ХХ ст., що відобразилося у практиці діяльності страхових органів Поділля з обслуговування пенсіонерів.

Означена проблема, за винятком окремих аспектів [1], не була предметом спеціального історичного дослідження. Джерелами для написання статті слугували збірники нормативних актів [2], опубліковані статистичні матеріали діяльності страхових органів [3-6], популярні праці відповідальних страхових працівників вказаного періоду [7], а також архівні матеріали та матеріали періодичної преси.

Початок діяльності органів соціального страхування у сфері пенсійного забезпечення застрахованих на Поділлі розпочалася одночасно із створенням перших страхових кас. У зв'язку з цим, губернський відділ соціального забезпечення отримав вказівку про необхідність передачі пенсійних справ інвалідів праці та сімей, що втратили годувальника. Згідно з телеграмою НКСЗ УСРР від 11 квітня 1922 р., передача всіх пенсійних справ колишніх транспортників до страхових кас мала бути завершена до 1 травня [8, с.57].

Початок виплати страхових пенсій припадає на другу половину травня 1922 р. Передусім, це стосувалося губернського міста Вінниці, страховим органам якого вдалося отримати перші надходження страхових внесків. Так, за неповними даними, що надійшли до управління соціального страхування НКСЗ УСРР, на 1 червня 1922 р. страховими пенсіями у м.

Наукові записки

Вінниці було забезпечено 12 осіб [9, Ф. 348. – Оп.1. – Спр.778. – Арк.14]. Такі виплати, здебільш, носили разовий характер і стосувалися лише осіб, інвалідність яких наступила у 1922 р. Найвищий розмір страхової пенсії визначався на рівні 10 500 грошових знаків [10, с.46].

За узагальненими даними, що базувалися на звітах губернських страхових кас на кінець першого операційного року (1 жовтня 1922 р.) страховими органами було взято на облік 1731 пенсіонера (913 інвалідів праці та 818 членів сімей, що втратили годувальника), яким виплачено пенсій на суму 4 525 934 крб. У розрахунку на 1 пенсіонера припадало 2 614 крб., при цьому середній розмір пенсії становив 3 307 крб. Загалом за кількістю пенсіонерів Подільська губернія посідала четверте місце після Полтавської, Чернігівської та Київської губерній [9, Ф. 2851. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 69].

Значне розширення контингенту пенсіонерів відбулося лише після передачі соціального страхування до НКП УСРР. Активізація роботи у даному напрямку дозволила НКП УСРР в обіжнику 30 червня 1923 р. оголосити про прийняття на обслуговування осіб, що втратили працездатність чи годувальника з 1 січня 1917 р. До виплати пенсій таким категоріям пропонувалося приступити з 15 серпня 1923 р..

Законодавче врегулювання пенсійного страхування в Україні дозволило поставити на порядок денний питання про остаточну передачу всіх інвалідів найманої праці і членів сімей, що втратили годувальника, із відання органів соціального забезпечення до соцстраху. Така передача, згідно з інструкцією НКП УСРР від 1 листопада 1923 р., мала бути проведена у термін із 15 листопада до 31 грудня. З цією метою при губвідділі праці Подільського губвиконкому було створено спеціальну комісію з представників НКСЗ, НКП, НКОЗ [9, Ф. 2851. – Оп. 1. – Спр. 137. – Арк.147].

Фактично процес передачі інвалідів на місцях тривав до початку 1925р. Перехід інвалідів супроводжувався медичним обстеженням в Бюро лікарської експертизи із встановленням діагнозу захворювання та групи інвалідності. Лише у грудні 1924 р. між НКСЗ та НКП був укладений генеральний договір про утримання інвалідів праці в установах собезу [9, Ф. 2851. – Оп. 1. – Спр. 278. – Арк. 287].

Обсяг пенсійного страхування на Поділлі зростав у міру популяризації справи соціального страхування серед трудящих. При цьому збільшення кількості осіб, які отримували пенсію за рахунок коштів соціального страхування, відбувалося не лише через їх організаційне охоплення, але й залежно від ступеню їх матеріального забезпечення. Оскільки, наприклад, середній розмір місячної пенсії для інвалідів I групи збільшився із 9 крб. 40 коп. в жовтні 1923р. до 25 крб. 79 коп. в січні 1926 р., то цілком природно, що з кожним підвищенням розміру пенсій зростала і кількість бажаючих оформити пенсію. Чисельність пенсіонерів зростала і за рахунок старих робітників, які до цього були змушені залишатися на виробництві через скромне забезпечення, яке надавали страхові органи. Усі ці причини, значною мірою, пояснюють зростання кількості пенсіонерів в УСРР. Так, наприклад, якщо на березень 1923 р. 106 страхкасами було виплачено 9 839 пенсій, то в грудні – 22 497 пенсій [9, Ф. 2851. – Оп. 1. – Спр. 1632. – Арк. 268].

У зв'язку із підвищенням норм пенсій, збільшилася кількість бажаючих отримати пенсію і серед осіб, які за станом здоров'я не мали на це права. Для посилення контролю за призначенням пенсій Всесоюзною нарадою з питань соціального страхування (квітень 1926 р.) було прийнято рішення передати бюро лікарської експертизи у відання страхових органів, як найбільш зацікавлених у правильному визначенні ступеня втрати працездатності. Нарада також визнала за доцільне збереження розміру попередньої пенсії протягом двох років після переходу застрахованих на легшу роботу. Було вирішено припинити видачу пенсій особам, що мали нетрудові доходи. Перегляд пенсійних справ, що перейшли від собезу, мав бути закінчений 1 жовтня 1926 р. [11, с.4]. На цей час кількість пенсіонерів, що знаходилася на обслуговуванні страхових органів в Україні нараховувала 83 535 осіб, з них – 3955 в округах Поділля. У процентному відношенні на 1 000 застрахованих в середньому по Україні припадало 60 пенсіонерів, в тому числі у Вінницькій окрузі – 75, Кам'янецькій – 55, Могилів-Подільській – 71, Проскурівській – 43, Тульчинській – 79 [4, с.51].

За даними статистики, за звітний 1925-26 рік страховими органами України було виплачено пенсій інвалідам і сім'ям, що втратили годувальника, на суму 13 327 513 крб. 35коп., з них – в округах Поділля – лише 603 764 крб., що пояснювалося незначним відсотком робітників і службовців, які й становили переважну масу пенсіонерів [4, с.63].

Статистичні дані засвідчують, що витрати страхових органів на виплату пенсій впродовж 1924-1929 рр. зросли майже в 4 рази. Більш інтенсивним ріст простежується протягом першої половини 1920-х рр., у період стабільності фінансового становища страхових органів України [9, Ф. 2851. – Оп. 1. – Спр. 1121. – Арк. 34]. Визначаючи частку витрат на пенсійне забезпечення застрахованих у загальній структурі бюджету органів соціального страхування, відзначимо, що протягом 1920-х рр. обсяг коштів на забезпечення всіх категорій пенсіонерів за рахунок страхового фонду збільшився від 14,5 до 22,1%. В той же час частка витрат на пенсійне забезпечення застрахованих у бюджеті страхових органів зросла майже із 1/5 до 1/3.

Збільшення розміру пенсії викликало відтік із підприємств робітників похилого віку, які до цього часу залишалися на роботі. Вагому роль відіграло також скорочення штатів службовців та загроза тривалого безробіття. Так, приміром, в округах Поділля за 1926/27 р. кількість пенсіонерів збільшилася від 4 357 до 5 257 пенсіонерів. При цьому обсяг витрачених страхових коштів на виплату пенсій інвалідам та родинам, що втратили годувальника за цей період становив 882 104 крб. [5, с.67, 81].

Розміри пенсій, виплачених страховими органами, змінювалися по мірі розвитку системи соціального страхування. Зміцненню фінансового становища пенсіонерів сприяла грошова реформа 1924 р., після якої були переглянуті розміри допомог та пенсій і встановлені їх мінімальні розміри. Так, протягом 1924-1929 рр. розміри пенсій, виплачених органами соціального страхування інвалідам праці через загальне захворювання, старість, участь у громадянській війні зросли від 11 крб. 80 коп. до 22 крб. 65 коп., в той час як пенсії через професійний травматизм і професійне захворювання збільшилися лише від 26 крб. 53 коп. до 27 крб. 43 коп. [9, Ф. 2851. – Оп. 1. – Спр. 1052. – Арк. 43].

Разом із підвищенням пенсій Головоцстрах УСРР вимагав від місцевих страхас забезпечення інвалідів певними пільгами. Так, із 1926/27 р. діти інвалідів праці соцстраху були прирівняні до дітей робітників та службовців у прийомі до шкіл, робфаків, звільненні від сплати за книги та навчання. Для самих інвалідів запроваджувалося бронювання місць у санаторіях та на курортах [12, Ф.Р. 155. – Оп.1. – Спр.469. – Арк.121].

Відповідно до законодавства, на страхові органи України покладалося також забезпечення пенсіями застрахованих, що знаходилися в установах собезу. Обсяг забезпечення визначався Генеральним договором між НКСЗ та НКП УСРР від 1 квітня 1925 р. За його положеннями, органи соцстраху зобов'язувалися відшкодувати інвалідним установам соцзабезу витрати на утримання апарату установ, а також інші господарські, поштові та транспортні витрати, відповідно до кількості заброньованих за органами соцстраху місць за їх дійсною вартістю. Страховим органам, відповідно, надавалося право перевіряти кількість та склад інвалідів, їх становище та утримання.

Проведені перевірки досить часто підтверджували несумлінне виконання своїх обов'язків органами соцзабезу, які витрачали страхові кошти здебільше на власний контингент (безпритульних та інвалідів війни). Інваліди праці при тому утримувалися в незадовільних умовах, при недостатніх нормах харчування та постачання. Зважаючи на це, НКП УСРР у своєму клопотанні просив переглянути питання про взаємовідносини наркоматів і дозволити органам соціального страхування створювати свої власні інвалідні установи. Не чекаючи відповіді, страхові органи почали стихійно організовувати такі установи на місцях. Вже у першій половині 1924/25 р. органами соціального страхування УСРР на утримання застрахованих у власних інвалідних установах було використано 48 088 крб., в той час, як в установах соцзабезу – лише 38 640 крб. За рішенням союзної ради соціального страхування, приклад зі створення власних інвалідних установ мав бути запозичений страховими органами інших республік СРСР [13, с.110].

Практика діяльності страхових органів свідчила, що не завжди функціонування таких установ було раціональним. Так, у листі до Головоцстраху УСРР від 25 березня 1927 р. голова комітету Вінницької окружної каси К. Кравець просив ліквідувати інвалідний будинок у м. Немирові, оскільки утримання там одного інваліда протягом місяця обходилося страхасі у 28 крб. 31 коп., в той час, коли пенсія становила 14 крб. 73 коп. Крім того, утримання молодих інвалідів без залучення до праці, на думку голови каси, «мало негативний вплив на моральний облік утриманців» [12, Ф.Р. 155. – Оп.1. – Спр.525. – Арк.396].

На нараді Головоцстраху УСРР із пенсійних справ за участю представників найбільших місцевих кас 27-28 грудня 1926 р. була відзначена тенденція до зменшення

.....
кількості бажаючих перебувати в інвалідних установах по мірі підвищення розміру пенсій. Тому в подальшому було визнано недоцільним розвивати даний напрямок у системі соціального страхування. Для наповнення вже діючих установ до кожного інвалідного будинку була прикріплена певна кількість страхових кас. Так, до Кременчуцького інвалідного будинку були прикріплені страхові каси колишньої Полтавської губернії, Вінницького – страхові каси колишньої Подільської губернії, Київського – страхові каси колишніх Київської, Чернігівської та Волинської губерній, Одеського – всі інші страхові каси. У виняткових випадках страховим касам дозволялося направляти інвалідів в установи собезу [12, Ф.Р. 155. – Оп.1. – Спр.524. – Арк.107].

Важливим напрямком забезпечення інвалідів-пенсіонерів у порядку соціального страхування було об'єднання їх у виробничі, торгові та сільськогосподарські кооперативи. Вперше про такий напрямок трудової допомоги інвалідам йшлося в декреті ВУЦВК та РНК УСРР від 13 жовтня 1922 р. На 1 липня 1924 р. в Україні функціонувало 867 об'єднань, які об'єднували майже 12 тис інвалідів [9, Ф. 2851. – Оп. 1. – Спр. 921. – Арк. 39]. Керівництво об'єднаннями інвалідної кооперації здійснювалося НКСЗ за участю члена правління – представника соцстраху. За кожного кооперованого інваліда орган соціального страхування видавав безповоротну субсидію в розмірі шестимісячної пенсії. Постановою ЦВК та РНК СРСР від 30 жовтня 1925 р. на виробничі, трудові та торгові об'єднання інвалідів поширювалися всі пільги та переваги з промислового податку, надані для відповідних видів кооперативів Вказані об'єднання звільнялися також від прибуткового податку та гербового збору [14, Ст.571].

Всесоюзною нарадою з питань соціального страхування (квітень 1926 р.) було вирішено активізувати участь страхових органів у справі кооперування інвалідів праці на засадах добровільності та індивідуальності. Фінансове сприяння страхових органів інвалідній кооперації виражалося в передачі їй суми пенсій за декілька місяців (не більше шести), що належала інвалідам праці, членам кооперативного об'єднання. Так, за договором між Вінницькою окружною касою соціального страхування та Вінницьким районним кооперативним інвалідним союзом від 5 травня 1927 р., союз зобов'язувався кооперувати у своїх артілях інвалідів праці та членів сімей померлих застрахованих, а страхова каса мала забезпечити виплату пайового внеску у розмірі шестимісячної пенсії для інвалідів I-III груп чи допомоги з безробіття для інвалідів IV та V груп. У випадку перевищення розміру паю над заробітною платою різницю сплачував сам кооперований. Під час перебування в артілі виплата допомог та пенсій застрахованим припинялася.

Вступ до інвалідної кооперації був добровільним і здійснювався на підставі особистої заяви вступника. За звітами страхових органів, серйозними перешкодами для вступу застрахованих до кооперативів був, перш за все, високий розмір вступного паю, який не завжди могли сплатити інваліди з порівняно невисоким розміром пенсії. Крім того, з підвищенням розміру страхової пенсії спостерігається вихід інвалідів із кооперативів застрахованих, де розмір заробітної плати був значно меншим [12, Ф.Р. 155. – Оп.1. – Спр.525. – Арк.614].

Отже, впродовж 1920-х рр. страхові органи України винесли на собі основний фінансовий тягар з пенсійного забезпечення застрахованих, який був непосильним для державного бюджету в умовах ринкової економіки. Вже на початок 1925 р. на баланс страхових органів були передані всі працюючі за наймом робітники і службовці, що мали право на забезпечення в порядку пенсійного страхування. Найбільша увага страхових органів приділялася промисловим губерніям, в яких була зосереджена більша частина контингенту пенсіонерів, чисельність якого через високий рівень виробничого травматизму та професійних захворювань постійно зростала. Розміри виплачуваних пенсій, не відповідаючи задекларованим нормам, однак, були вищими від пенсій, що виплачували органи соціального забезпечення. Окрім грошового забезпечення, страхові органи забезпечували утримання застрахованих в інвалідних установах та сприяли їх вступу в колективи інвалідної кооперації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення: Навчальний посібник. – К., 2005; Шарпатов В.Г. Соціальне забезпечення в УРСР (20 – 30-ті роки ХХ ст.). – К., 2006.
2. Кац Р. и Сорокин И. Пенсии по социальному страхованию. Сб. законодательных и директивных материалов. – М., 1935; Фрейман И.И. Збірка правил про пенсійне забезпечення застрахованих. – Харків, 1930.

3. Социальное страхование в 1924-1925 гг. Материалы к страховой компании. – М.: Вопросы труда, 1925.
4. Социальное страхование на Украине в 1925-1926 гг. – Харьков: Изд. НКТ УССР, 1927.
5. Соціальне страхування на Україні у 1926-1927 рр. (Статистичні та фінансові матеріали. – Харків, 1928.
6. Соціальноє страхування на Україні у 1927-1928 рр. (Статистичні та фінансові матеріали. – Харків, 1929. – С. 58-60.
7. Каплан Е. И. Пенсионное обеспечение в порядке соцстрахования. -М.,1930.
8. Телеграмма всем губсобесам, копия Дорпрофсоюзам линктранам дорог и рек Юго-Западного округа // Вестник социального обеспечения. – 1922. – №4.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
10. Страхование на Подолии // Вестник социального обеспечения. – 1922. – №5-7.
11. Решение Всесоюзного страхового совещания // Вопросы страхования. – 1926. – №19.
12. Державний архів Вінницької області.
13. Трефилов И. М. Страховик. Справочник по вопросам социального страхования и медицинской помощи застрахованным. Изд. 2-е. – М., 1927.
14. СУ СССР. – 1925. – №76.

О.А. Мельничук ОРГАНІЗАЦІЯ ПЕНСИОННОГО СТРАХУВАННЯ НА ПОДОЛІИ В 1920-Х ГГ.
В статье освещаются условия введения пенсионного страхования в УССР и анализируется деятельность страховых органов Подолья из обслуживания пенсионеров.
Ключевые слова: застрахованные, пенсионеры, пенсионное страхование, страховые органы.

O.A. Melnychuk ORGANIZATION OF PENSION INSURANCE ON PODOLIA IN 1920
In the article the terms of introduction of pension insurance are illuminated in Ukraine and activity of insurance organs of Podolia is analysed from maintenance of pensioners.
Key words: insured, pensioners, pension insurance, insurance organs.

УДК 94 (477. 43/44)

О.О. Стадник

ДІЯЛЬНІСТЬ СІЛЬБУДУ З ФОРМУВАННЯ КОМУНІСТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКИХ СЕЛЯН (НА МАТЕРІАЛАХ ПОДІЛЛЯ)

В статті розкриваються принципи створення селянських будинків, їх ідеологічна і культурно-освітня роль на селі періоду НЕПу та особливості їх діяльності на Поділлі.
Ключові слова: селянський будинок, Поділля, культурно-освітня робота, марксистська ідеологія, комуністичне виховання.

Однією з характерних рис життя українського суспільства на сучасному етапі є підвищений інтерес до історичного минулого. Довготривалий період бездержавності, нищення всього національного призвели до того, що багато поколінь українського народу було відчужено від своєї історії та культури, сприймало її як неповноцінну, провінційну. У наш час, коли відбувається державне і національно-культурне відродження українського народу, зростає необхідність переосмислення та усвідомлення процесів історичного минулого, особливо переламних етапів в історії України. Саме таким етапом були 20-ті роки ХХ ст. – період утвердження радянської влади, запровадження НЕПу, становлення головних підвалин державної політики в галузі культури. Культурно-освітня робота була і є важливою складовою в галузі суспільної самоорганізації. Вона значно відрізняється від академічної освіти, наукової роботи, елітарних мистецтв, літератури чи музики, однак саме вона серед інших проявів духовної культури є механізмом її поширення серед загалу народних мас, причому у найбільш доступній формі. Тому культурно-освітня робота займала важливе місце у політиці більшовиків в період НЕПу. І нині, враховуючи історичний досвід 1920-х років, необхідно створити належні умови для культурно-освітньої діяльності, що сприятиме інтелектуальному та духовному розвитку нації, активним процесам соціалізації всіх членів суспільства, формуванню національної еліти.

Історіографія з обраної теми досить багата та різноманітна. Певні аспекти культурно-освітньої роботи громадських організацій на селі були досліджені радянськими істориками, але,